

JANUS

BIBÓ ISTVÁN (1911–1979)

BIBÓ ISTVÁN: VALOGATOTT TANULMÁNYOK I–III.

KOZMA TAMÁS (1)

INTERJÚ KOSÁRY DOMOKOSSAL (7)

ANTAL FRIGYES: A FIRENZEI FESTÉSZET ÉS TÁRSADALMI HATTERE

PROKOPP MÁRIA (16)

HADJINICOLAOU NICOS: ANTAL FRIGYES MINT A 18. SZÁZADI FESTÉSZET
KRITIKUSA (26)

CSUPOR TIBOR: „MIKOR CSIKBÓL ELINDULTAM...

A BUKOVINAI SZÉKELYEK ÉLETTÖRTÉNETE

LORINCZ IMRE: A BUKOVINAI ISTENSEGÍTSTŐL A VÖLGYESI MAJOSIG
KÜLLÖS IMOLA (35)

DANKÓ IMRE – KÜLLÖS IMOLA: VALLÁSI NÉPRAJZ I–III.

BARNA GÁBOR (42)

DOBRAJ GYÖRGY – HORVÁTH PÉTER: SZERELEM ELSŐ VÉRIG.
SZERELEM MÁSODIK VÉRIG

SZABÓ ILDIKÓ (46)

JUHÁSZ GYULA: MAGYARORSZAG NEMZETKÖZI HELYZETE ÉS
A MAGYAR SZELLEMI ÉLET 1938–1944

HERCZEGH GEZA (51)

KALAPACS JANOS: A SZOCIOLÓGIARÓL – ALAPFOKON

KISS ZOLTÁN (62)

MAJONE – QUADE (SZERK.): AZ ELEMZÉS CSAPDAI

MISER – QUADE (SZERK.): A RENDSZERELEMZÉS KÉZIKÖNYVE

HAJNAL ALBERT (67)

JANUS PANNONIUS BUCSÜVERSE HUSZONKILENC MAGYAR FORDÍTASBAN

GERÉBY GYÖRGY (77)

RÉVAY JÓZSEF: AZ ERKÖLCS DIALEKTIKÁJA

NÉMETH G. BÉLA (84)

- Juhász Gyula
 1964 *A Teleki-kormány külpolitikája 1939—1941.* Budapest, Akadémiai.
 Juhász Gyula
 1978 *Magyar—brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Budapest, Kossuth.
 Juhász Gyula
 1987 *A második bécsi döntés. Külpolitika* 5, 149—165.
 Juhász Gyula
 1988 *Magyarország külpolitikája.* Budapest, Kossuth.
 Macartney, C.A.
 1956 *A History of Hungary.* New York, Praeger.
 Makkai László — Mezey L.
 1960 *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI—XIV. század.* Budapest, Gondolat.
 Ormos Mária
 1983 *Padovától Trianonig 1918—1920.* Budapest, Kossuth.
 Ránki György — Pamlényi Ervin — Tilkovszky Lóránd — Juhász Gyula
 1968 *A Wilhelmstrasse és Magyarország.* Budapest, Kossuth.

KALAPÁCS JÁNOS
A SZOCIOLÓGIÁRÓL — ALAPFOKON
 BUDAPEST, GONDOLAT, 1987.

„A fiatal szerző egészen újszerű vállalkozása: érdeklődőket, fiatalokat beavatni a szociológia tudományába. [...] Kalapács János oldott hangú, szinte „baráti” kalauza a szociológiai tudományához régi hiányt pótol.” A hátapon olvasható rezümé e szavakkal ajánlja figyelmünkbe a könyvet. Az „újszerű vállalkozás” történeti, tudománytörténeti előfeltételei közül talán a szociológia intézményesülésének kiteljesedése a legfontosabb. A szociológia „fiatal”, majd „megtúrt”, majd „(polgári) elhallgattatott”, majd „(mégis marxista) újjászülető” korszakait maga mögött hagyva mára „befutott”, divatos tudománnyá vált. Kialakult „törzsanyaga”, melyet — Kulcsár Kálmán (a felsőoktatásban használatos) tankönyvének egyfajta lefordításával — Kalapács János közvetíteni kívánt az érdeklődő fiatalok számára. Műfaja szerint *ismeretterjesztő kézikönyvet* (9, 198) ad az olvasó kezébe, s nincs kizárva, hogy híveket szerez tudományának, s általában hozzájárul a szociológiai látásmód terjedéséhez.

Mindezek ellenére a „szemtelenül bátor, kezdő szociológus” (10) könyvét olvasva, mindvégig az a kérdés foglalkoztatott, hogy ki készítette a karikatúrákat. A tréfás illusztrációkból ugyanis néhol több vagy inkább „letisztultabb” társadalomismeret árad, mint a szerző „baráti” szövegeiből.

A műfaji kettősséget szem előtt tartva, kritikánk is kétfelé irányul. Egyrészt — Németh Lászlót idézve — vitatkozunk az ismeretterjesztés olyan felfogásával/gyakorlatával, melyet a szerző követ; másrészt a „tartalommal” kapcsolatos fenntartásainkat közöljük.

Egy tudomány törzsanyagának népszerű formában való ismertetése kockázatos vállalkozás. Világosan és pontosan kell közreadni a tudomány által belátható ismeretterületeket, akár némi leegyszerűsítés árán is. Elkerülhetetlennek, sőt kívánatosnak tartom érthető,

kifejező sémák alkalmazását e műfajban. Így például a 19. századi törvénykereső szociológiák szinte kínálják magukat az ilyen „sematikus” bemutatásra. Comte három stádiuma, Spencer evolucionizmusa, Tönnies társadalomtípusai vagy Marx formációelmélete első megközelítésben (s mi más az ismeretterjesztés?) könnyen ábrázolhatók. Az ismeretterjesztő akkor követ el hibát, ha sémái a levegőben lógnak (15—20: Comte-ról), túl bonyolultak (41: Tönniesről) vagy tévesek (45—46: Marxról). Hiba, ha túl selypítő vagy túl tudományos, ha téves, ha érthetetlen [...] A nehézségek hosszan sorolhatók, s szűk ösvény marad az „ideális” ismeretterjesztés számára. Talán ezzel magyarázható hogy a legjobb népszerűsítő műveket az adott tudományszakok legkitűnőbb képviselői írják.

Kalapács János könyvének stílusára is érvényesek Németh László sorai: „Ami az ismeretterjesztésben számomra visszatetsző s reménytelen volt, az bizonyos ismeretterjesztő selypítés, hogy mi, a beavatottak most lefordíthatjuk a mi szent tudásunkat a laikus nyelvére. [...] Azt hiszem, megértjük, hogy honnan ered ez a kényelmetlen érzés, amely a legtöbb ismeretterjesztő munka olvasása közben támad bennünk. Az író nem látja pontosan, hogy kinek beszél, [...] a maga szakemberi komolysága viszont rászorítja, hogy lényeges dolgokat is elmondjon. Így előadása örökös csúszkálás lesz az első és harmadik fok között: gyermeki hangvételével megsérti a felnőtteket, közben mégis olyan dolgokat tételez fel, amelyekre a gyermek vagy gyermek-felnőtt nincs előkészítve” (Németh 1986, 201—202).

E sommás megjegyzések után sorra vesszük azokat a részeket, amelyek tartalmilag is kifogásolhatók. Kritikánkat olvasva, a szerző „kétségbeesni nem fog, mert [úgy] tudja, hogy minden tudomány kumulatív úton fejlődik: a felfedezések, eredmények összeadódnak, és ezzel egyre összefüggőbb leíró és elméleti képet kapunk [...] bármilyen [...] vizsgált területről” (11). Ez a reflektálatlan tudományos optimizmus (Mertont említi könyvében, Kuhnt viszont nem!) segíti a szerzőt a tudománytörténeti fejezetek megírásában. Biztos kézzel futtatja a szociológiatörténet fejlődését a marxista szociológia kialakulásáig, majd ehhez csatolja — mintegy kuriozitásként — a magyar szociológia történetét.

Comte-ról megtudhatjuk, hogy „Igazi tudós módjára magányosan éldegélt, így is halt meg elhagyatottan, ötvenkilenc évesen”, és hogy „Türelmes és óvatos ember lévén, nem törekedett azonnali reformokra” (16). Hitelesebb és valószínűleg „ismeretterjesztőbb” lett volna, ha Comte elméletét, *rend* és haladás iránti igényét a korabeli, forradalmaktól zilált, francia politikai viszonyokra (vö. Comte 1979, 7—9; 267—275; stb.) s nem egyszerűen a „polgári fejlődésre” (15) vagy Comte „óvatosságára” vezette volna vissza. Nem ártott volna a „pozitivistá állapotot” azon túlmenően árnyalni, hogy az „az emberiségnek [...] a végső állapota” (18). A tudományok osztályozására pedig Comte elég nagy figyelmet fordított, ezért különösen bosszantó tévedés a szerző által közölt „fizika, kémia, biológia, matematika, asztrológia, szociológia” (18) sorrend (vö. Comte 1979, 71; 240; 347—359).

Spencer „egész szociológiai munkássága csupán ügyes spekulációnak tekinthető” (26), legfeljebb a „szociológia szókincstárát” (21) gazdagította, s „Vitathatatlan érdeme, hogy műveiben hozzájárult a szociológia elnevezés népszerűsítéséhez [...]” (24).

A szociálpszichológia mitológiai megszületése (29) után egy lélegzettel tér rá a „durkheimi antipszichologizmusra” (31), mely „leginkább megfelelt a felvilágosult burzsoázia érdekeinek” (29). Az öngyilkosság típusainak világos ismertetését a „kollektív lélek” fogalmának zavaros bemutatása követi (31), s az „ismeretterjesztő” magyarázat: „Durkheim nem tisztázta pontosan [...] az egyén és a társadalom *dialektikus egységét*” (31, kiemelés tőlem — K. Z.).

A weberi — amúgy is nehezen érthető — alapfogalmak felsorolása mellett (helyett?) hiányzik *A protestáns etika*... ismeretterjesztésre talán alkalmasabb bemutatása. A szerző így elkerülhette volna a „vélt értelem” terminus általa „megálmodott” (35) értelmezésének közreadását (vö. Weber 1967, 41; Weber 1987, 38). Ez utóbbi fordításban már a „szándékolt értelem” terminus szerepel). Ennél félrevezetőbb, s a weberi módszertan szellemével ellentétes, amit az ideáltípusról sugall. Előbb — helyesen — megállapítja, hogy a „fogalmilag konstruált tiszta cselekvéstípus [...] a valóságban nem biztos, hogy megtörténik [...]” (35), majd következik a felesleges, félrevezető mondat: „Könnyen belátható, hogy előfordulhatnak olyan szituációk, amikor a cselekvés pontosan úgy zajlik le, ahogy azt a típuscselekvésben meghatároztuk” (35). Ezzel szemben Weber mást hangsúlyoz: az ideáltípusok „amelyek lehető legtökéletesebb *értelmi* adekvátságuknál fogva önmagukban ugyan következetesen egységesek, éppen ezért azonban — ebben az abszolút ideális *tiszta* formában — valószínűleg éppolyan ritkán fordulnak elő a valóságban, mint az abszolút üres tér feltételezésével kiszámított fizikai reakció” (Weber 1987, 50 kiemelés az eredetiben).

Tönniestől éppen csak a „Gemeinschaft” és a „Gesellschaft” típusú szociális szerveződési módok világos, „ideáltipikus” jellemzése maradt el (41), Simmel „sántító okfejtései” (42) után pedig fellelegezhetünk, hiszen „Valami egészen új dolog” (43) következik.

A marxi formációelmélet egyetlen „fokát” másolom ide Kalapács János ismeretterjesztő interpretációjában: „A harmadik formációban (germán forma, feudalizmus) már van jobbágy és földesúr. A jobbágy csak a létfenntartási eszközhöz [mint a kontextusból kiderül, itt a földtulajdonra gondolt a szerző! — K. Z.] viszonyul magántulajdonosként, sem a szerszámhoz, sem a munkájához nem viszonyul úgy, mint a sajátjához. A közösség nem egyéb, mint a magántulajdonosok egymásra vonatkozása” (45; vö. Tőkei 1977, 78—79). E „fokon” érezhető leginkább annak a kommunikációs modellnek a követése, melyet a szerző a 117—118. oldalon ismertet. Ahogyan az ezredes eredeti közleménye — közvetítőkön keresztül, visszajelzés hiányában — teljesen eltorzulva jut el a honvédekhez, ugyanúgy töri szét Kalapács Tőkei eredeti gondolatait, s a kommunikációs lánc végén álló olvasó (téves) ismerettöredékeket kap.

Elhagyva a marxi formációt, nézzük: „Mi újság volt nálunk?” (50). Megtudhatjuk, hogy a „vadászgató” nagybirtokosok elmara-

dott Magyarországon (50) zajlott Széchenyi és Kossuth „óriási vitája” (51). A vita kiélezéséhez a szerző is hozzájárul azzal, hogy Kossuthról meglehetősen történelmietlen képet rajzol: „Kossuth viszont (vagyis szemben Széchenyivel — K. Z.) az ország függetlenségét és a Habsburg Birodalomtól való elszakadást hirdette [...]” (51, vö. Kosáry 1981, 48: Kossuth gondolatai még 1848 tavaszán is „a Habsburg monarchia keretén belül mozogtak”; illetőleg vö. Somogyi 1981, 18—19: a detronizációt bel- és külpolitikai kényszerhelyzetben mondták ki).

Az 53. oldalon található pár soros Pikler-ismertetés ugyancsak zavaros és hibás (Jászinak, Somló Bódognak és Szabó Ervinnek — ez utóbbi a „materializmus módszerét” alkalmazta a magyar történelemben — még ennyi sem jutott). Pikler Gyula értéktelen jog-szociológiáját Kalapács János összefoglalja annak belátásos elméletével. Mellesleg az 1892-ben megjelent *Bevezető a jogbölcseletbe* című munkája egyáltalán nem volt népszerű. Ezért „panaszskodik” egyik levelében úgy, hogy ő „egyike a legkevésbé olvasott auktoroknak Magyarországon” (vö. OSZK Kt. Fond 129/293).

Braun Róbert empirikus kutatásait ekképpen kritizálja a szerző: „Nem kutatták az összefüggéseket a feltárt tények és a jelenségek között” (56).

Erdei Ferencnek a két világháború közötti magyar társadalomról írott „szociológiai térképével” (59) zárul Kalapács János könyvének szociológiatörténeti fejezete. Csak az 1943—44-es Erdei-cikkhez való „ragaszkodással” magyarázható, hogy e térképről egyedül a magyar parasztság szorult le. Az az amúgy is „társadalom alatti világ” (Erdei é.n., 33), mely mind a társadalomszerkezet, mind Erdei életműve szempontjából kiemelkedő jelentőségű (vö. Némédi 1985, 247).

A könyv következő részében (63—154) a szociológia alapfogalmai-val, főbb kutatási témáival ismerkedhetünk meg. E fejezet egészében lényegesen jobb, pontosabb az előzőnél, bár ebben is találhatók olyan tévedések, melyekből — ismeretterjesztésről lévén szó — egynek sem szabadna előfordulnia.

A társadalmi struktúráról mondottakat a szerző a rendszer fogalmának bevezetésével véli megkönnyíteni (vö. Kulcsár 1981, 73—81). A fölösleges bonyodalmaktól szerencsére hamar megszabadul: „A szociológiai irodalom gyakrabban alkalmazza a struktúra kifejezést” (65). Majd így folytatja: „Az alapstruktúra a mai magyar társadalomban azonos a társadalom rétegződésével” (65). Mivel gondolatai nagymértékben támaszkodnak Kolosi Tamás műveire, nem árt idézni az eredetiből: „Struktúra és rétegződés terminológiai elhatárolására való törekvésünk első megközelítésben tehát arra az eredményre vezetett, hogy a *társadalmi struktúra fogalmával arra kérdezek rá, hogy miként működik egy társadalom, milyen viszonylatrendszerek segítségével, milyen módon történik a társadalmi újratertelés, a társadalmi rétegződés fogalmával viszont arra kérdezek, hogy milyen egy adott társadalomban a népesség differenciáltsága, milyen a társadalmi különbségek rendszere*” (1982, 25 kiemelés az eredetiben). A szerző által „bevezetett” terminológiai káosz tovább növekszik az „osztály” és a „réteg” fogalmának egyenértékűként

való használatával (68), noha a módszertani fejtegetésekben ő maga figyelmeztet ennek veszélyeire (160). Ha e fogalmi zűrzavar után még mindig nem érezzük át, hogy a „társadalom osztály- és rétegtagozódásának vizsgálatára szakosodott szociológus munkája” menyire „fáradtságos” (71), akkor ideje visszarettennünk egy rétegvizsgálat zárótanulmányára láttán. Az idézett 33 sorban 30 — többnyire százalékos — adat árasztja el az olvasót (132).

E megpróbáltatások után *meredeken javul* Kalapács János művének *színvonala*. „Milliomos apuka szegény gyermeke” címmel a társadalmi mobilitásról szól a könyv legkitűnőbb alfejezete (73—84).

A társadalmi csoportról szóló részben is csak nagyítóval találhatunk hibákat. Így a 85. oldalon a „közösség” szó helytelen használatát, valamint a Mayo-kísérlet Csepeli-féle (1979, 67—68) ismertetésének felületes változatát említjük. A kísérleti helyzetből származó hatásokról inni kellett volna, mert e nélkül érthetetlen — az egyébként helyes — végkövetkeztetés (89).

A társadalmi szervezetek „elemeztetésének” (97) csak a szemléletével nem értek egyet, tárgyi tévedés ebben az alfejezetben sincs. Kissé ideologikus a „szakközépiskola érdekének” (100) tételezése, s túlságosan elisztikus az a szervezatkép, melyet a szerző elénk tár.

A szociálpszichológiai ismereteket (szükséglet, érdek, attitűd, szerep) a „Balaton átúszásának gondjai” (105) köré csoportosítja. Egyetlen helytelenül megfogalmazott tételt említek: „A szükségletek olyan mértékben fokozódnak, amilyen mértékben kielégülnek” (106). A materiális szükségletekre — e formában — nyilvánvalóan nem érvényes (szerencsére) ez az állítás.

A kommunikációról szóló alfejezetben a szerző tévesen azonosítja a nem verbális közlést a metakommunikációval (vö. Buda—László 1981, 107).

Az életmód, a kultúra és a szocializáció kérdéseinek tárgyalását követi a könyv harmadik, zárófejezete, mely a módszertani alapokat tartalmazza. Ez a legmagasabb színvonalon megírt fejezet. A szerzőnek sikerült a mintavételi eljárások, a kérdőívek, az interjúk világát érthetően, pontosan és érdekesen ábrázolnia.

Végezetül szabadjon megtoldani egy második kérdéssel az elején már feltett, a karikatúristára vonatkozó: tulajdonképpen mit csináltak a lektorok?

SZMT Központi Könyvtár
7623 Pécs, Athinay u. 44.

Kiss Zoltán

Hivatkozások

Buda Béla — László János

1981 *Beszéd a szavak mögött*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutató Központ.

Comte, Auguste

1979 *A pozitív szellem*. Budapest, Európa.

Csepeli György

1979 *A szociálpszichológia vázlata*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.

- Erdei Ferenc
én. *A magyar paraszttársadalom*. Budapest, Franklin.
- Erdei Ferenc
1976 *A magyar társadalom a két háború között*. *Valóság*, 4—5.
- Kosáry Domokos
1981 *Széchenyi Döblingben*. Budapest, Magvető.
- Kolosi Tamás
1982 *Rétegződés-modell vizsgálat I*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- Kulcsár Kálmán
1981 *Szociológia*. Budapest, Kossuth.
- Litván György — Szűcs László (szerk.)
1973 *A szociológia első magyar műhelye I*. Budapest, Gondolat.
- Némédi Dénes
1985 *A népi szociográfia 1930—1938*. Budapest, Gondolat.
- Németh László
1986 *Művelődéspolitikai írások*. Budapest, Műzsák.
- Somogyi Éva
1981 *Abszolutizmus és kiegyezés 1849—1867*. Budapest, Gondolat.
- Tőkei Ferenc
1977 *A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése*. Budapest, Kossuth.
- Weber, Max
1979 *Gazdaságtörténet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- Weber, Max
1987 *Gazdaság és társadalom I*. Budapest, Közgazdasági és Jogi.

MAJONE, G. — QUADE, E. S. (szerk.)

AZ ELEMZÉS CSAPDAI.

BUDAPEST, ORSZÁGOS MŰSZAKI FEJLESZTÉSI BIZOTTSÁG, STATISZTIKAI KIADÓ VÁLLALAT, 1986.

MISER, H. J. — QUADE, E. S. (szerk.)

A RENDSZERELEMÉS KÉZIKÖNYVE — A FELHASZNÁLÁS, AZ ELJÁRÁS ÉS A GYAKORLAT ÁTTEKINTÉSE

BUDAPEST, ORSZÁGOS MŰSZAKI FEJLESZTÉSI BIZOTTSÁG, STATISZTIKAI KIADÓ VÁLLALAT, 1986.

Másfél évtizeddel ezelőtt fontos (lehet, hogy tudománytörténeti jelentőségű?) esemény gerjesztője volt a *rendszerelemzés* [systems analysis] eszméje. Szovjet és amerikai tudósok javaslatára sokéves előkészítő munka után néhány szocialista és tőkés ország megalapította a Nemzetközi Alkalmazott Rendszerelemzési Intézetet (IIASA, International Institute of Applied Systems Analysis) az ausztriai Laxenburgban. Az intézet azóta olyan kutatásoknak, találkozóknak, konferenciáknak adott otthont, amelyek sok országot érintő, nemegyszer világjelentőségű problémákhoz kapcsolódtak, és a problémák kezelésében meghatározó szemléleti rendező (paradigma) volt a *rendszer* eszméje. De legalább ennyire jelentős volt a IIASA szerepe abban is, hogy az alapító országok tudósai fontos kutatási projektek keretében dolgozhattak együtt, gyakorolhatták a nemzetközi — ezen belül is a Kelet—Nyugat közti — tudományos együttműködés fortélyait, és gazdagíthatták az együttműködés kultúráját.